

Wolfgang Kehrein, Björn Köhnlein, Paul Boersma, Marc van Oostendorp (eds.), **Segmental structure and tone**, Berlin, Boston: de Gruyter, 2018, 257 p.

Šiomet (2018) akademinės leidyklos „de Gruyter“ leidinių sąrašą papildė Olandijos kalbininkų Wolfgango Kehreino, Björno Köhnleino, Paulo Boersmos ir Marco van Oostendorpo parengtas straipsnių rinkinys „Segmental structure and tone“. Leidinio leitmotyvu parinktas segmentinių ir prozodinių (šiuo atveju tų, kurie realizuojami toniniais požymiais) kalbos elementų sąveikos klausimas. Šią mokslinę problemą įvairiais aspektais bandyta gvildinti aštuoniais straipsniais:

1. Michael Becker, Peter Jurgec, *Interactions of tone and ATR in Slovenian* (p. 11–25);
2. Paul Boersma, *The history of the Franconian tone contrast* (p. 27–97);
3. Cathryn Donohue, *Tones and vowels in Fuzhou revisited* (p. 99–108);

4. Laura J. Downing, *Grounding Nguni depressor effects* (p. 109–149);
5. Wolfgang Kehrein, *There's no tone in Cologne: against tone-segment interactions in Franconian* (p. 147–194);
6. Paul Kiparsky, *Livonian stod* (p. 195–209);
7. Björn Köhnlein, *Synchronic alternations between monophthongs and diphthongs in Franconian tone accent dialects: a metrical approach* (p. 211–235);
8. Marc van Oostendorp, *Tone, final devoicing, and assimilation in Morresnet* (p. 237–251).

Pirmajame straipsnyje (p. 11–25) M. Beckeris ir P. Jurgecas siekė užčiuopti koreliacinius ryšius tarp bendrinės slovėnų kalbos balsių įtemptumo ir priegaidžių (šis straipsnis bus detaliau

aptartas šiek tiek vėliau). Antrasis rinkinio straipsnis (p. 27–97) iš kitų leidinio publikacijų išsiskiria gilia projekcija į istorinę praeitį, kuria olandų kalbininkas P. Boersma išsikėlė tikslą į loginę seką išdėstyti svarbiausius Frankonijos dialektų tonogenezės bruožus ir etapus. Tipologinius, geolingvistinius knygos sudarytojų užmojus atspindi C. Donohue (p. 99–108) ir L. J. Downing (p. 109–149) publikacijos. Pirmojoje iš jų kinų kalbos (Fuzhou dialekto) duomenimis grindžiama tonų ir vokalizmo artikuliacijos (konkrečiau, balsių pakilimo) sąveika, o antrojoje – nagrinėjama ir sisteminama Nguni kalbose (bantų kalbų pogrupis, Pietų Afrikos regionas) pastebėta kai kurių priebalsių įtaka gretimų skiemenų tono aukščiui. Frankonijos dialektų prozodijos temą, išskyrus P. Kiparsky'o (p. 195–209) publikaciją apie lyvių *stod'q* (prozodinį vienetą, savo akustine struktūra artimą lietuvių ir latvių tarmių laužtinei priegaidei), tęsia visi kiti likę leidinio straipsniai. W. Kehreino tyrimu (p. 147–194) suponuojama nauja metrinė šio arealo priegaidžių interpretacija (apie tai taip pat bus kalbama šiek tiek detaliau), o kiti du autoriai – B. Köhnleinas (p. 211–235) ir M. van Oostendorpas (p. 237–251) – koncentruojasi į segmentinių ir supersegmentinių kalbos vienetų ryšius. Pirmasis iš jų kelia prielaidą, kad sinchronines balsių ir dvibalsių kaitas galima sieti su priegaidžių opozicijomis (t. y. teigiama, kad viena akcentinė grupė implikuoja balsių diftongizaciją), o antra-

sis faktine medžiaga siekia įrodyti, kad skardžiųjų priebalsių suduslėjimas kirčiuotų skiemenų finalėse yra svarbesnis diferencinis Moresneto tarmės (Frankonijos dialektas) priegaidžių požymis nei pagrindinio tono kontūrai.

Detalesnę aptariamojo straipsnių rinkinio apžvalgą reikėtų pradėti pastebėjimu, kad Vakarų Europos (konkrečiau, Olandijos, Vokietijos, Skandinavijos šalių) ir Baltijos šalių (Lietuvos ir Latvijos) kalbininkai į prozodinį kalbų sluoksnį dažniausiai žvelgia iš skirtingų teorinių perspektyvų. Lietuvoje išlieka populiarī struktūralistinė (pradėta taikyti ir išplėtotą Kazlausko, Girdenio ir jo mokinių) perspektyva¹, remiama iš esmės klasiikiniais N. Trubeckojaus ir R. Jakobsono veikalais. Europinis (minėtųjų šalių) prozodinių tyrimų diskursas formuojamas, remiantis įvairiomis generatyvinės gramatikos (pradininkai Noam Chomsky ir Morris Halle) atmainomis / atšakomis. Apžvelgiamasis leidinys – ne išimtis. Didžiosios dalies straipsnių autoriai empirinius savo tyrimų duomenis formalizavo pagal Optimalumo teorijos (ang. *Optimality Theory*, santrumpa – OT²), kurios pradžia siejama su Alano S. Prince'o ir Paulo Smolensky'o veikalo „Optimality Theory. Constraint Interaction in Generative Grammar“ (1993) pasirodymu, prin-

¹ Tiesa, yra keletas išimčių (žr., pavyzdžiui, Steponavičienė, Katinaitė 2001; Katinaitė-Kalčiūnienė 2015).

² Toliau tekste bus vartojama ši santrumpa.

cipus. Pravartu juos aptarti kiek plačiau, kadangi be bendresnio jų suvokimo bet kokia gilesnė analizė, žinoma, negalima.

OT kūrėjai teigia (Prince, Smolensky 1993, 1), kad jų teorija yra atsakas į Chomsky'o ir Hallės postulatą, kad materialioji (struktūrinė) kalbinių vienetų išraiška yra priklausoma nuo tam tikrų vidinių, įgimtų taisyklių. Vis dėlto negalima nepastebėti to, kad abi šias kryptis sieja bendra esminė pastanga rasti universalų (giluminį, užkoduotą visų kalbėtojų smegenyse) kalbų kategorizavimo principą – paprastai tariant, sukurti universalią gramatiką³. Tiksliau būtų sakyti, kad optimalumo koncepcija gimė iš siekio patikslinti kalbinius vienetus generuojantį modelį. Minties keisti pačią generatyvinę kryptį OT atstovai, regis, nekėlė. Savo ruožtu M. van Oostendorpas, vienas aptariamų knygos „Segmental structure and tone“ rengėjų, apžvalginiame savo straipsnyje apie optimalumo teorijos istoriją (van Oostendorp 2018) pastebi, kad per

---

³ Plg.: „We are interested in these facts for the light they shed on linguistic theory (on what, in an earlier period, would have been called „universal grammar“) and for what they suggest about the nature of mental process in general“ (Chomsky, Halle 1968, 3); ir „The basic idea we will explore is that Universal Grammar consists largely of a set of constraints on representational well-formedness, out of which individual grammars are constructed“ (Prince, Smolensky 1993, 2).

pastaruosius dvidešimt penkerius metus radosi ne viena jos atmaina. Poreikis keisti ir modifikuoti pradinį modelį veikiausiai suponuoja, kad ir naujesnioji teorinė alternatyva nėra visiškai universali. Kritikų pastebima, kad OT, kaip ir daugelis kitų generatyvinių kryptių, nepretenduoja į „full-fledged theory of phonology“, t. y. „visa apimančios teorijos“ statusą (dar plg. žr. Girdenis 2003, 23). Ja, pavyzdžiui, negalima apriboti visų fonologijos lygmenų. Tiesa, jau patys pirmieji generatyvistai fonemos kaip reikšminio kalbos vieneto (taigi ir jų identifikacijos), rodos, atsisakė sąmoningai⁴.

OT pagrindinis vektorius nėra nukreiptas į fundamentalių fonologijos problemų sprendimą. Ją išskirtinai domina tarpinė grandis tarp kalbos kodo (t. y. įgimto kalbos mechanizmo, „įgimtos gramatikos“) ir jos išraiškos plano – įvairių kalbinių struktūrų. Ši jungtis esą paklūsta universaliems principams, tik, Chomsky'o ir Hallės nuomone, tuos principus įkūnija taisyklės (ang. *rules*), o Prince'o ir Smolensky'o – universalios sąlygos, apribojimai, suvaržymai (ang. *constraints*)⁵, jų santykis su materialiąja

---

⁴ „We will make no further mention of „phonemic analysis“ or „phonemes“ in this study and will also avoid terms such as „morphophonemic“ which imply the existence of a phonemic level“ (Chomsky, Halle 1968, 11).

⁵ Pastarosios sąvokos vertimas į lietuvių kalbą dėl šios srities tyrimų stokos nėra įsitvirtinęs. Iš dalies remtasi pavie-

kalbos išraiška. Paprasčiau šį procesą galima paaiškinti dviejų funkcijų – *Gen* ir *Eval* – sąveika (de Lacy 2010, 3; van Oostendorp 2018, 2). Pirmoji jų generuoja begalinę aibę galimų išraiškos plano variantų, „kandidatų“ (ang. *candidates*, bendresne prasme – *input* arba *underlying form*), o antroji *Eval* – pagal hierarchinę tvarką išsidėsčiusių sąlygų, keliamų visiems šiems variantams, (ne)įvykdymą iš šios aibės išrenka optimalų variantą (ang. *output* arba *surface form*). Ši schema, kaip ir pačios sąlygos, esanti universali, būdinga visoms kalboms. Vienintelė kalbinių skirtumų priežastis yra nevienodas sąlygų ir variantų santykis. Paprastai tariant, jungtis tarp šių dviejų grandžių visose kalbose visada optimali, o optimalumas šia prasme – variantų atitikimas aukščiausias pozicijas hierarchinėje eilėje užimančioms sąlygoms. Tyrimuose šis metodas dažniausiai iliustruojamas lentelėmis (van Oostendorp 2018, 2):

hierarchine tvarka (t. y. A sąlyga svarbesnė už B ir C sąlygas, B už C ir t. t.). Jei kandidatuojantis variantas pažeidžia sąlygą, tai pažymima simboliu * (pvz., variantas a pažeidžia sąlygą A; variantas b dukart pažeidžia sąlygą B ir t. t.). Jei sąlygos pažeidimas yra kritinis (ang. *fatal violation*), prie žvaigždutės pridedamas šauktuko simbolis. Varianto c (išskiriamo piršto simboliu ☞) „pergalę“, pranašumą (aukščiausių optimalumo įvertį) kitų (a ir b variantų) atžvilgiu šiuo atveju lemia dvi priežastys. Pirma, jis nepažeidžia aukščiausių pozicijų hierarchinėje piramidėje užimančios sąlygos A. Tačiau to nepakanka, kadangi šiuo kriterijumi jis nepranoksta varianto b (variantas b taip pat nepažeidžia sąlygos A). Antra, variantų c ir b konkurencinėje kovoje (variantas a eliminuotas iš tolesnės kovos dėl to, kad jis pažeidė aukščiausių sąlygą A) pranašumą pirmojo naudai nulemia tai, kad antrą pagal svarbą sąlygą B variantas c pažeidžia tik vieną kartą, o variantas b – dukart (ir tai

1 lentelė

	sąlyga (<i>constraint</i>) A	sąlyga (<i>constraint</i>) B	sąlyga (<i>constraint</i>) C
variantas (<i>output</i>) a	*!		
variantas (<i>output</i>) b		**!	
☞ variantas (<i>output</i>) c		*	*

Sąlygų išdėstymas lentelėje nėra atsitiktinis. Jos išdėstytos iš kairės į dešinę

niais šaltiniais (žr. Katinaitė-Kalčiūnienė 2015).

kritinis pažeidimas – !). Patamsintų lentelės langelių iliustruojamas variantų ir sąlygų santykis įtakos sprendimui neturi, nes jis analizėje, kaip matyti, tiesiog

nefigūruoja, sprendžiant optimalaus varianto klausimą iki jo neprieita.

Sąlygos, kuriomis disponuoja OT, gali būti dviejų tipų. Pirmąja grupe, žymėtosiomis sąlygomis (ang. *well-formedness constraint*, *markedness constraint* arba *output constraint*), reglamentuojami struktūriniai optimaliųjų variantų (*output*) požymiai, o antrąja – atitikties sąlygomis⁶ (ang. *faithfulness constraint*), apibrėžiamas kandidatuojančio (*input*) ir optimaliausio, „laimėjusio“ (*output*) variantų santykis, jų atitikimas vienas kitam. Keletas pavyzdžių (Prince, Smolensky 1993; McCarthy, Prince 1995; de Lacy 2010):

Žymėtosiomis sąlygos:

1. NUC⁷ – skiemenys privalo turėti branduolį (t. y. balsį arba sonantą);
2. NOCODA – skiemenys neturi baigmens, finalės (t. y. po skiemens branduolio neina joks segmentas);
3. ONSET – skiemenys privalo turėti inicialę (t. y. segmentą, einantį prieš skiemens branduolį).

Atitikties sąlygos:

1. IO-MAX – kiekvienas kandidatuojančio varianto (*input*) segmentas privalo turėti atitikmenį optimaliajame variante (*output*), t. y. netoleruojama struktūrinė redukcija;
2. IO-IDENT – atitinkami kandidatuojančio ir optimalaus variantų segmentai privalo būti identiški;

⁶ Dėl OT literatūros lietuvių kalba stokos čia pateikiamus terminų vertimus reikėtų vertinti kaip siūlomus vertimo variantus.

⁷ Sąlygos paprastai žymimos santrumpomis.

3. IO-DEP – kiekvienas optimalaus varianto segmentas privalo turėti atitikmenį kandidatuojančiame variante, t. y. netoleruojamas papildomų segmentų įterpimas.

Viena iš žymėtųjų sąlygų pirmajame analizuojamo leidinio „Segmental structure and tone“ straipsnyje (p. 11–25) bandoma įrodyti ryšį tarp slovenų bendrinės kalbos balsių įtemptumo ir priegaidžių⁸. Suponuojama, kad aukštu tonu tariami balsiai yra įtemptieji (ang. *tense vowels*), o žemu tonu – neįtemptieji (ang. *lax vowels*). Šią priklausomybę esą reguliuoja žymėtoji sąlyga *H/[–ATR⁹ –low] – t. y. aukštas tonas (H) negali koreliuoti (*) su neįtemptaisiais [–ATR] žemutinio pakilimo [–low] balsiais (žr. 2 lentelę).

Pateiktoje lentelėje matyti, kad varianto a [ka'tɛpa] pranašumą kitų dviejų (b ir c) variantų atžvilgiu nulėmė pirmųjų dviejų sąlygų (t. y. *H/[–ATR –low]

⁸ Tiesa, straipsnyje priegaidės (t. y. *lexical tone*) terminas nevertojamas. Visur kalbama apie aukštą (*High tone* – H) ir žemą (*Low tone* – L) tonus, tačiau iš pateiktų pavyzdžių galima suprasti, kad turimi omenyje identiški prozodiniai vienetai, kuriems baltistiniame diskurse įprasta priskirti priegaidės sąvoką.

⁹ Tai sąvokos *advanced tongue root* (teigiamas liežuvio poslinkis, įtempimas) santrumpa. Priešingas pastarajam yra terminas *retracted tongue root*, santrumpa RTR (neigiamas liežuvio poslinkis, neįtempimas). Šiais artikuliaciniais reiškiniais įprasta aiškinti įtemptųjų (*tense*) ir neįtemptųjų (*lax*) balsių akustinius skirtumus.

2 lentelė¹⁰

H /katɛp-a/	*H/[-ATR -low]	MAX(ATR)	MAX(T)
a. ☞ [ka'tɛpa]			*
b. [ka'tépa]	*!		
c. [ka'tépa]		*!	

ir MAX(ATR)) paisymas. Antrasis b variantas negalimas dėl to, kad yra pažeidžiama jau pati pirmoji sąlyga nesieti neįtemptojo vokalizmo (šiuo atveju ε) su aukštu tonu (´), o trečiuoju c variantu nesilaikoma antrosios sąlygos MAX(ATR) – t. y. išlaikyti kandidato ir optimalaus varianto atitiktą balsių įtempimo (ATR) požymiu (negalima kaita $\varepsilon \rightarrow e$).

Kiek kitokia situacija slovėnų kalbos skoliniuose (žr. 3 lentelę).

cija, kurią implikuoja siūloma sąlyga *H/[-ATR -low], yra privalomas balsių įtempimo pokytis. Neįtemptasis kirčiuotas balsis (ε) dėl šios priežasties negali būti tariamas aukštu tonu, jis privalo virsti įtemptuoju (e). Kitaip tariant, galimi tik du tono ir balsių įtempimo variantai: $\grave{\varepsilon}$ (neįtemptasis balsis ir žemas tonas) arba $\acute{\varepsilon}$ (įtemptasis balsis ir aukštas tonas). Tiesa, norimas rezultatas gautas pasitelkus papildomą žymėtąją sąlygą * Δ_o PWd/L, užblokuojančią žematonio

3 lentelė

/mɛtʃ/	* Δ_o PWd/L ¹	*H/[-ATR -low]	MAX(ATR)
a. /mètʃ/	*!		
b. /métʃ/		*!	
c. ☞ /métʃ/			*

Juose galima tik aukšto tono¹⁰(H) priegaidė (pagal senesnę tradiciją ją atitiktų slovėnų akūtas). Esminė korek-

¹⁰ Kitų dviejų sąlygų apibrėžimai: MAX(ATR) – kandidatuojantis ir optimalus variantas turi sutapti (ATR – balsių įtempimo) požymiu; MAX(T) – turi sutapti kandidatuojančio ir optimalaus varianto tonų skaičius.

neįtemptojo balsio galimybę atsidurti kirčiuoto skiemens centre. Remdamiesi visomis šiomis schemomis, kurių tekste yra ir daugiau, straipsnio autoriai M. Beckeris ir P. Jurgecas daro išvadą, kad bendrinėje slovėnų kalboje galima įrodyti ryšį tarp segmentinių (balsių įtempimo, platesne prasme balsių artikuliacijos) ir supersegmentinių (prozodinių)

kalbos vienetų. Dėl optimalaus veiksnio, žymėtosios sąlygos *H/[–ATR –low], slovėniškos kilmės žodžiuose neįtemptieji balsiai gali būti tariami tik su žemo tono (cirkumfleksine), o įtemptieji balsiai skoliniuose – tik su aukšto tono (akūtine) priegaide.

Vis dėlto kriterijai, pagal kuriuos yra parenkamos sąlygos ir sudaroma jų hierarchija, iš straipsnyje pateikiamų argumentų nepaaiškėja ir, regis, neišlaisvina optimalaus varianto paieškos nuo subjektyvumo rizikos. Išlieka abejonė, kad darbinės hipotezės įrodymas yra vien tik tinkamai suformuluotų ir

bendrąjį dėsningumą pažeidžia vienas-kaitos vardininko *pro'mét* ir daugiskaitos kilmininko *pro'métow* formos. Jose, priešingai nei tvirtinama pagrindine tyrimo išvada, neįtemptasis balsis yra tariamas su aukšto tono priegaide *é* (visose kitose formose tariama *è*). Šią išimtį tyrėjai yra linkę paaiškinti „laisvųjų tonų“ (ang. *floating tones*) įtaka, kurią esą įkūnija dar viena atitikties sąlyga MAX(float). Ji formuluojama taip: jei kandidatuojančio varianto (*input*) tonas *t* nėra susietas su jokia mora, tonas *t* vis vien privalo būti perkeltas į optimalųjį variantą (žr. lentelę žemiau).

4 lentelė

L H /pro'met-ow/	MAX(float)	*H/[–ATR –low]	MAX(T)
a. [pro'métow]	*!		*
b. ☞ [pro'métow]		*	*

išdėstytų sąlygų klausimas. Nors teigiama, kad visos jos yra universalios (tiek atitikties MAX, DEP, IDEN, tiek žymėtosios ONSET, NOCODA), tačiau konkretesnio kalbinio klausimo nagrinėjimo atveju, akivaizdu, kad vien universalijų sąlygų nepakanka ir reikia verstis konkretesnėmis, į kalbinį objektą ar reiškinį labiau nukreiptomis, sąlygomis. Maža to, aptariamajame straipsnyje matyti, kad ne visi kalbiniai faktai paklūsta suponuojamai žymėtajai sąlygai *H/[–ATR –low]. Pavyzdžiui, daiktavardžio *pro'mét* paradigmoje (p. 18)

Kodėl ši sąlyga modifikuoja tik dviejų probleminių linksnių toną (t. y. žemą neįtemptojo baltio toną pakeičia aukštu), tačiau išlieka neveiksni likusiųjų formų atžvilgiu (kodėl, tarkim, nesama priešingo proceso likusiuose linksniuose – aukšto tono pakeitimo žemu?), neaišku. Pasakoma tik tiek, kad viską šiuo atveju nulemia aukščiausias MAX(float) sąlygos rangas:

„A floating tone, however, causes [ɛ] or [ɔ] to surface with a High tone in the NOM. SG. and GEN. PL. This is due to high ranked MAX(float), which is violated by candidate a“ (p. 19).

Kriterijų, pagal kuriuos yra pasirenkamos sąlygos įvairiems kalbiniams reiškiniams paaiškinti, neaiškumas, panašus, yra gana opi optimalumo teorijos problema. Nebesileidžiant į detales, tokį pat bendresnio pobūdžio klausimą būtų galima iškelti ir kitiems straipsnių rinkinio „Segmental structure and tone“ autoriams. Pavyzdžiui, vienos, visus empirinius duomenis susisteminančios, sąlygos savo tyrimu, regis, nepavyko rasti Nguni kalbos¹¹ tyrėjai L. J. Downing¹². Jos ieškota būdo, kaip ODT¹³ metodinėmis priemonėmis būtų galima struktūriškai apibrėžti kai kurių šios kalbos priebalsių galią žeminti gretimo skiemens, tiksliau, jo centre esančio balsio, toną (ang. *depressor effect*). Neradusi aiškių fonetinių ir fonologinių sąsajų, tyrėja padarė išvadą, kad: „<...> depressor effects on High tone are local and minimal“ (p. 141). Kitaip tariant, konstatuota, kad kalbamasis reiškinys nėra sisteminis, todėl jo vietą kalbinėje sistemoje apibrėžti viena kuria sąlyga ar jų grupe yra gana sudėtinga¹⁴. Tai rodo, kad kalbinių faktų ir jų pozicinių variantų įvairovė verčia tyrėjus kaskart didinti sąlygų skaičių. Tokiai tendencijai stiprėjant, be abejonės, silpnėja OT kaip universalios teorijos pozicijos (dar plg. de Lacy 2002).

¹¹ Pastaroji priskiriama bantų (Pietų Afrikos regiono) kalbų grupei.

¹² Laura J. Downing, *Grounding Nguni depressor effects* (p. 109–149).

¹³ ODT – *Optimal Domains Theory* (Optimaliųjų sričių teorija), viena iš Optimalumo teorijos atšakų.

¹⁴ Plg. dar šio leidinio straipsnį Marc van Oostendorp, *Tone, final devoicing, and assimilation in Moresnet* (p. 237–251).

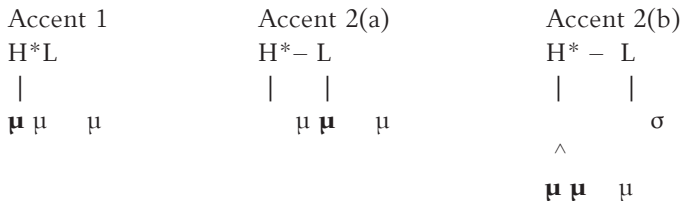
Lietuvių kalbos prozodijos tyrėjams galėtų būti aktualūs P. Boersmos, W. Kehreino, B. Köhnleino ir P. Kiparsky'o straipsniai¹⁵. Olandijos kalbininkų (t. y. pirmųjų trijų iš išvardytų) dėmesio centre jau ne vienerius metus yra atsidūrusi Centrinės ir Žemutinės Frankonijos dialektų¹⁶ prozodija. Tradiciškai manoma, kad šiuose tarminiuose plotuose funkcionuoja dvinarė priegaidžių (jų terminais kalbant, leksinių tonų) sistema, kuri tiek ankstesne terminija, tiek fonetiniu pobūdžiu, regis, turi daug panašumų su atitinkamais baltų kalbų prozodiniais vienetais (pvz., Frings 1934). Apie panašumus byloja ir tyrimų problemikos paralelės (iš naujesnių lietuvių tyrimų žr., pvz., Bakšienė 2016; polemiką priegaidžių klausimais žr. Kardelis 2017; Bakšienė, Andronovas 2018). Bene opiausia iš iki šiol neišspręstų problemų yra fonetinio santykio tarp kirčio, priegaidės ir intonacijos nustatymas. Apeliuodamas į tai, kad nėra esminio skirtumo tarp priegaidės (leksinius tonus) ir frazės intonacijas iliustruojančių tono kontūrų, savo straipsniu „There's no tone in Cologne: against tone-segment interactions in Franconian“ (p. 147–194) W. Kehreinas daro išvadą, kad apie leksinius tonus Kelno tarmėje (kaip ir kituose Frankonijos dialektuose) neverta kalbėti apskritai (šia jo išvada seka ir kitų aptariamojo leidinio straipsnio autoriai B. Köhnleinas ir M. van Oostendorpas): „The crucial

¹⁵ Žr. pirmąjį šios recenzijos puslapį.

¹⁶ Tikslėnės kalbamojo ploto ribos nurodytos viename iš aptariamų straipsnių (žr. Wolfgang Kehrein, *There's no tone in Cologne: against tone-segment interactions in Franconian*, p. 148).

and most controversial point of this paper will be, I guess, my claim that Franconian tonal accents have nothing to do with lexical tones“ (p. 188). Šiame teiginyje svarbu pastebėti *tonal accents* (pažodžiui verčiant, toninis kirtis) ir *lexical tone* (leksinis tonas) priešpriešą. Ja prozodijos tyrėjas kreipia į galimą problemos sprendimo alternatyvą. Jo manymu, kalbamąjį prozodinį fenomeną galima išdiferencijuoti metrinės fonologijos priemonėmis – t. y. kirčiuotų ir nekirčiuotų morų / pėdų opozicijomis. Iš tokios minčių sekos paaiškėja, kad leksinio tono (*lexical tone*) sąvoka yra siejama išskirtinai tik su skiemens, o atitinkamai toninio kirčio (*pitch accent*) – su viso žodžio prozodija. Struktūriškai savo idėjas Kehreinas pavaizdavo taip (p. 171):

Kaip matyti iš schemų, „Accent 1“ realizacija apsiriboja pirmuoju skiemeniu (kirčiuota pirmoji skiemens mora, o galinis žodžio skienu neatlieka jokio vaidmens ir struktūroje nefigūruoja), o „Accent 2“ atveju gali būti dvejopai – arba kirčiuota antroji skiemens mora (a), arba visas skienu (b). Žemo tono atkarpa (L) „Accent 2“ modelyje visada susiejama su antruoju žodžio skiemeniu, o tono kontrūras apima visą žodį. Kalbant klasikinės metrikos terminais, pirmoji toninio kirčio grupė yra ne kas kita kaip intrasilabinis (morinis)

trochėjas (ang. *moraic trochee*), o antroji – heterosilabinis trochėjas (ang. *syllabic trochee*)¹⁷. Tiesa, pastarasis modelis automatiškai komplikuoja priegaidžių (toninių kirčių) opoziciją vienskiemeninėse formose.

Lietuvių kalbos priegaidės kirčiuotų ir nekirčiuotų morų opozicijomis dar XIX a. pabaigoje suschematizavo A. Baranauskas (apie tai detaliau žr. Švageris 2018). Skirtumas tik tas, kad garsiojo anykštėno schemose apsiribota vienu skiemeniu, todėl, vertinant iš Kehreino tyrimo perspektyvos, lietuvių kalbos priegaidėms šiame kontekste tinka leksinio tono terminas (dar plg. Halle, Vergnaud 1987, 190) ir jas galima diferencijuoti vienskiemeniuose žodžiuose. Tokio schematizavimo, tiesa, ilgainiui nepatvirtino empiriniai (fone-

tiniai) duomenys (pvz., Dogil, Möhler 1998). Nei bendrinės lietuvių kalbos, nei jos tarmių tyrimai patikimai neįrodė, kad kylančio ir krintančio tono kontrūrais būtų galima pagrįsti priegaidžių skirtumą. Probleminis išlieka tas pats priegaidžių ir frazės intonacijos fonetinės sąveikos klausimas. Reikia pastebėti, kad visi panašios teorinės krypties (autosegmentinės, metrinės fonologijos ir

¹⁷ Trochėjo (arba kitaip chorėjo) schema: – ~ (pirmasis segmentas kirčiuotas / ilgas, o antrasis – nekirčiuotas / trumpas).

kt.) tyrimai yra tapę fonologinių kategorijų aukštas (H) ir žemas (L) tonas įkai-tais. Be to, baltų ir germanų kalbos yra priskiriamos prie kontūrinio tono kalbų (*contour-tone language*). Ši aplinkybė taip pat prisideda prie tyrėjų dėmesio nukreipimo išskirtinai į horizontaliojo tono kitimo skirtubių paieškas.

Baranausko pasiūlytojo priegaidžių modelio būta toli gražu ne vienintelio. Apskritai vertinant, lietuviškasis diskursas disponuoja kur kas didesne akustinių tyrimų metodikos įvairove, per pastaruosius penkiasdešimt metų sugeneravusia ne vieną fonetinės priegaidžių prigimties koncepciją (apie tai byloja eksperimentinių tyrimų gausa, plg. Pakerys 1982; Bakšienė 2016). Nėra nė vieno akustinio parametro (pagrindinis tonas, intensyvumas, trukmė), su kuriuo vienu ar kitu laikotarpiu nebūtų susieta akustinė priegaidžių raiška. Europietiškoji kryptis, kaip matyti ir iš analizuojamo leidinio straipsnių, iš esmės kliaujasi vienu parametru – pagrindinio tono kitimo kryptimi. Vis dėlto nepamirština, kad ne visada galima dėti lygybės ženklą tarp vizualios tiriamojo požymio išraiškos (tono kontūro) ir audicinės jo vertės, akustinio įspūdžio, kurį jis sukelia (apie tai žr. Švageris 2018). Yra eksperimentų, rodančių, kad dalyje lietuvių ir latvių tarmių priegaidės galima atskirti ne pagal tono kontūrus, o pagal tono kitimo staigumą (jo kitimo pagreičio skirtumus). Kalbant klasikinės mechanikos sąvokomis, analizuojamus prozodinius elementus skiria ne akustinės energijos didėjimas / mažėjimas (kylantis vs. krintantis tonas)

ar jos kiekis (aukštas vs. žemas tonas), bet jos pokytis per laiko vienetą (lėčiau vs. staigiau kintantis tonas) (ten pat; iš dalies Girdenis 2003, 269–271). Ši interpretacija, regis, leistų išspręsti ir fonetinio priegaidės ir frazės intonacijos santykio klausimą. Šiuo atveju frazės intonaciją būtų galima charakterizuoti pagal tono kitimo krypties (pvz., klausiamoji intonacija – kylantis tonas, tvirtinamoji intonacija – krintantis tonas), o priegaidės – pagal staigumo priešpriešas (lėčiau kylantis vs. staigiau kylantis; lėčiau krintantis vs. staigiau krintantis).

Visos aukščiau išsakytos mintys ir probleminiai aspektai gerai iliustruoja, kad recenzuojamu straipsnių rinkiniu galima naudotis kaip šaltiniu naujoms diskusijoms baltų kalbų prozodijos klausimais inicijuoti. Be to, yra nemaža istorinio pagrindo manyti (pvz., Frings 1934), kad prozodinės baltų ir germanų kalbų sistemos yra siejamos artimų tipologinių ryšių. Įrodžius, pavyzdžiui, kad abiejų kalbų grupių priegaidės yra identiškos akustinės struktūros, galbūt atsirastų postūmis ir tipologinio pobūdžio tyrimams, kurių, reikia prisipažinti, labai trūksta. Poreikis supažindinti su baltiškuoju diskursu ir naujausiomis idėjomis tarptautinę auditoriją iki šiol išlieka aktualus. Teorinių pozicijų įvairovė ir naujų kalbinių faktų atskleidimas yra kasdienė mokslo duona, be kurios, suprantama, jokia tolesnė mokslo raida negalima. Straipsnių rinkinys „Segmental structure and tone“ šiuo požiūriu yra labai pravartus, kadangi jis atspindi dabartines prozodinių tyrimų realijas Vakarų Europoje.

LITERATŪRA

- Andronovas, Aleksejus, Rima Bakšienė 2018, „Lingvistinis ruduo“? pasta-ba dėl Vytauto Kardo kalbos straipsnio „Trys klausimai dėl lietuvių kalbos prozodinės sistemos“, *Lietuvių kalba* 12, 1–8.
- Bakšienė, Rima 2016, *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnėkta*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Chomsky, Naom, Morris Halle 1968, *The sound pattern of English*, New York, Evanston, London: Harper & Row.
- de Lacy, Paul 2002, The interaction of tone and stress in Optimality Theory, *Phonology* (19)1, 1–32.
- de Lacy, Paul 2011, Markedness and faithfull constraints, *The Blackwell Companion to Phonology* 3, 1491–1512.
- Dogil, Grzegorz, Gregor Möhler 1998, Phonetic invariance and phonological stability: Lithuanian pitch accents, in *5th International Conference on Spoken Language Processing, November 30 – December 4, 1998*, Sydney, Australia, 75–86.
- Frings, Theodor 1934, Der rheinische und der litauische accent, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)* 58, 110–149.
- Girdenis, Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Halle, Morris, Jean Roger Vergnaud 1987, *An essay on stress (= Current Studies in Linguistics 15)*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Kardelis, Vytautas 2017, Trys klausimai dėl lietuvių kalbos prozodinės sistemos, *Lietuvių kalba* 11, 1–12.
- Katinaitė-Kalčiūnienė, Edita 2015, Violation of onset constraint in word-initial syllable (Analysis in English and Lithuanian), *Žmogus ir žodis* 17(3), 54–65.
- McCarthy, John, Alan Prince 1995, Faithfulness and reduplicative identity, *Papers in Optimality Theory* 10, 138 p., https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=linguist_faculty_pub (2018 12 29).
- Pakerys, Antanas 1982, *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.
- Prince, Alan, Paul Smolensky 1993, *Optimality theory: constraint interaction in generative grammar*, New Brunswick, Boulder: Rutgers University, University of Colorado.
- Steponavičienė, Simona, Edita Katinaitė 2001, Violation of nocoda constraint in word-initial syllable (Analysis in English and Lithuanian), *Kalbotyra* 50(3), 41–46.
- Švageris, Evaldas 2018, Rytų aukštaičių uteniškių ilgųjų balsių priegaidės: istorinė analizė ir eksperimentinis tyrimas, *Baltistica* 53(1), 21–68.
- van Oostendorp, Marc 2018, History of phonology: Optimality Theory, 22 p., <https://ling.auf.net/lingbuzz/003827> (2018 12 01).

Evaldas ŠVAGERIS
Taikomosios kalbotyros institutas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania
[evaldas.svageris@flf.vu.lt]